

2022
3(5)

ISSN 2181-2551
E-ISSN 2181-2561

IQTISODIYOT VA TURIZM
xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali

ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ
международный научно-
инновационный журнал

ECONOMICS AND TOURISM
international scientific and
innovative journal

ISSN 2181-2551

9 772181 255890

E-ISSN 2181-2561

9 772181 256001

ISSN 2181-2551
E-ISSN 2181-256X

"IQTISODIYOT VA TURIZM"
xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali

«ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ»
международный научно- инновационной журнал

"ECONOMICS AND TOURISM"
international scientific and innovative journal

№3(5) 2022

O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022 yil 30 apreldagi 315/5-son qarori bilan iqtisodiyot fanlari buyicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal haqida

"Iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali

"Iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy-innovatsion jurnaliga taqdim etilgan ilmiy maqolalarga qo'yiladigan asosiy talablar falsafa doktori (PhD), fan doktori (DSc) dissertatsiyalarining asosiy ilmiy natijalarini xalqaro standartlar va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida "Oliy attestatsiya komissiyasi to'g'risidagi Nizom" talablari, shu jumladan elektron ilmiy-texnik jurnallarga qo'yiladigan talablar tizimi hisoblanadi.

«Экономика и туризм» международный научно- инновационной журнал

Основные требования к научным статьям, представляемым в международном научно-инновационном журнале «Экономика и туризм» являются научные труды, рекомендованные для публикации основных научных результатов докторских (PhD), (DSc) диссертаций в соответствии с международными стандартами и «Положением о Высшей аттестационной комиссии» при Кабинете Министров Республики Узбекистан, в частности требования к электронным научно-техническим журналам.

About the magazine

"Economics and Tourism" international scientific and innovative journal

The main requirements for scientific articles submitted to the international scientific and innovative journal "Economics and Tourism" are scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of doctoral (PhD), (DSc) dissertations in accordance with international standards and the "Regulation on the Higher Attestation Commission" Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including from templates in the system of requirements for electronic scientific and technical journals.

EDITORIAL BOARD

Chairman of the Editorial Board

Navruz-Zoda Bakhtiyor Negmatovich

Bukhara State University Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Vice-Chairman of the Editorial Board

Khamraev Khalim Razikovich

Bukhara State University Docent Doctor of economical sciences

Main editor

Khidirova Gavkhar Rustamovna

Bukhara State University Docent Doctor of philosophy (PhD) Economical sciences

Members of editorial board

Khamidov Obidjon Khafizovich

Bukhara State University Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Akhmedov Tursun Mukhitovich

Institute of forecasting and macroeconomic researcher (IFMR) Deputy director professor,

Doctor of Economic Sciences (DSc)

Maydyrova Aigul Bulatovna

Doctor of Economics, Professor. Head Department of "Economics and Entrepreneurship" of the Faculty of Economics of the Eurasian National University L.N. Gumilyov

Ivlieva (Shaposhnikova) | Olga Vasilevna

Doctor of Geography, Professor of the Tourism Department of the Higher School of Business of the Southern Federal University

Mutalieva Lyailya Maratovna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department "Tourism" of the Eurasian National University L.N. Gumilyov

Djavlonbek Kadirov

Place of work: Victoria University of Wellington PhD in Marketing

Khazhimov Pazliddin Zukurovich

National university of Uzbekistan Docent Doctor of philosophy (PhD) of Economic sciences

Navruz-zoda Zebinosa Bakhtiyorovna

Doctor of philosophy on economic sciences (PhD), Associate Professor Department of Economics of the Bukhara State University

Oripov Makhmud Ashurovich

Bukhara State University associate professor Department of "Agribusiness and Agro Logistics"

Abdullaev Ilyos Sultanovich

Urgench State University professor Doctor of economic sciences

Alimova Mashhura Toirxonovna

Samarkand Institute of Economics and Service Professor of the Department of Management
DSc in Economics

Juraev Abror Turobovich

Bukhara State University Vice-rector for International Cooperation Candidate of economic sciences

Ibragimov Nutfillo Salimovich

Bukhara State University Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Yavmutov Dilshod Shoyimardonkulovich

Bukhara State University Docent Doctor of philosophy (PhD) Economical sciences

Tadjieva Sayyorakhon Uralovna

Bukhara State University Head of the Department Candidate of economic sciences

Responsible editor: Gavhar Xidirova

Web-administrator: Erkin Farmonov

MUNDARIJA

Алимова Машхура Тоирхоновна. Худудий туризм бозорида интеграциялашган маркетинг концепциясини амалга ошириш йўналишлари: назария ва амалиёт	5
Бобур Бахтишодович Собиров. “Туристтик дестинация” тушунчасининг мазмуни ва моҳияти: илмий назарий таҳлил	14
Hamroyev Halim Roziqovich. Zonal siyosat: nazariy jihatlar va O‘zbekistondagi xususiyatlari	27
Равшан Алиевич Аллаёров. Туристтик худуд ресурс салоҳиятини баҳолашнинг методик асосларини такомиллаштириш	38
О.О. Сайфуллоев. Агротуризм соҳасининг ривожланишини таъминлашда соҳага инвестицияларни жалб қилишнинг аҳамияти	50
Иминохунов Абдукохор Абдиваитович. Нодавлат олий таълим ташкилотларида менежмент самарадорлигини оширишда крі-моделидан фойдаланиш имкониятлари.....	59
Ш.Я.Абдусаидова. Прогнозные параметры формирования спроса и предложения на рынке гостиничных услуг Узбекистана	72
Usmanova Zumrad Islamovna. Tourist and recreational complex of uzbekistan: main indicators and development forecast.....	81
Erkin Farmanov. Ways to improve the quality of public transport services	90
Наврўз-зода Зебинисо Бахтиёрвна. Зиёрат туристик кластерини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.....	97

19. Глоссарий и толковый словарь терминов, применяемых в гостиничном менеджменте и туризме. Международный институт гостиничного менеджмента и туризма. - М.: Корпорация АКАДЕМСЕРВИС, 2000.- 173 с.
20. Зорин А., Зорин И. Дестинация. Пер. на фр. А.Г. Агейчик; пер. на англ. Н. Вигрияновой; А Лобадиной: Российская международная академия туризма.М.:РМАТ,2009.
21. Butler R.W. The concept of a tourism area cycle of evolution: implications for the management of resources//Canadian Geographer.1980. №24. - P.5-12.
22. Encyclopedia of Tourism / Ed. by J. Jafari, R. Baretje, D. Buhalis. – London, GBR: Routledge, 2000. – 501 p.
23. Leiper N. Tourism management. 3rd edn. Sidney, Pearson Education Australia, 2004. - 326 p.
24. Metelka C.J. The dictionary of hospitality, travel and tourism. 3rd edn. Albany, Delmar Publishers, 1990.pp.46-50.; Gunn C.A. Tourism planning: Basics, Concepts, Cases. 4th edn, Routledge, 2002. - 464 p.
25. Medlik S. Dictionary of travel, tourism and hospitality. 2nd edn. Oxford, Butterworth-Heinwmann, 1993. - 273 p.
26. Davidson R., Maitland R. Tourism destinations. London, Hodder & Stoughton, 1997, p.4.
27. Mill R.C., Morrison A.M. The tourism system. Englewood Cliffs, Prentice Hall-International, 1992, - 263 p.
28. Birzhakov M.B. Vvedenie v turizm [Introduction to tourism]. Saint-Petersburg, Gerda Publ. House, 2008. - 576 p.
29. Bystrov S.A., Vorontsova M.G. Turizm: makroekonomika i mikroekonomika [Tourism: macroeconomics and microeconomics]. Saint-Petersburg, Gerda Publ. House, 2008, - 464 p.
30. Kruzhalin V.I. Teoreticheskie i metodologicheskie podhody k izucheniu turistsko-rekreatsionnyh territoriy [Theoretical and methodological approaches to the research of tourism and recreation territories]. Turizm i rekreatsia na puti ustoychivogo razvitiya: otechestvennie i zarubezhnie issledovaniya, Moscow, Soviet sport, 2008, - 432 p.
31. Marshalova A.S., Novoselov A.S. Upravlenie sotsialno-ekonomicheskim razvitiem regiona: podhody k modernizatsii i povysheniyu effektivnosti [Management of social and economic development of region: approaches to modernization and increasing the efficiency] Trudy»Problemy upravleniya sotsialno-ekonomicheskim razvitiem regionov Sibiri». Novosibirsk, IEOPP SB RAS, 2013, pp.7-22.
32. Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов; Российская международная академия туризма. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 365 с.
33. Mossberg L.A. Marketing approach to the tourist experience // Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 2007, no. (1), pp. 59-74.
34. O'Dell T. Experiencescapes: blurring borders and testing connections. Experiencescapes - Tourism, Culture, and Economy / edited by T. O'Dell and P. Billing. Copenhagen, Denmark, Copenhagen Business School Press, 2005, pp. 11-34.
35. Горовиц Ж. Сервис-стратегия: управление, ориентированное на потребителя: пер. 2-го англ. изд. - М.: Дело и Сервис, no. 2007. - 288 с.
36. Bitner M.J. Servicescapes: the impact of physical surroundings on customers and employees // Journal of Marketing, 1992, no. 56 (2), pp. 57-71.
37. Gronroos C. Service Logic Revisited: Who Creates Value? And Who Co-creates? // European Business Review, 2008, no. 20 (4), pp. 298-314.
38. Moisander J., Valtonen A. Qualitative marketing research: a cultural approach. London, Sage, 2006. - 240 p.
39. Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future // Tourism Management, 2000, no. 21 (1). pp. 97-116.
40. Crouch G.I. Modelling destination competitiveness: a survey and analysis of the impact of competitiveness attributes. Sustainable Tourism Cooperative Research Centre's Monograph series, Australia, Queensland, 2007. Available at: <http://www.sustainabletourisonline.com/>

awms/Upload/Resource/bookshop/Crouch_modelDestnComp-web.pdf (accessed 5 October 2014).

41. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз; пер. с англ. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Юнити-Дана, 2012. - 1071 с.

42. Зорин А.И. Дидактико-квалификационный комплекс профессионального туристского образования: автореферат дис. ... д-ра пед. наук. - М., 2012. - 35 с.

43. Cooper, C. Tourism: Principles and practices / C. Cooper, J. Fletcher, D. Gilbert, R. Shepherd, S. Wanhill. - Harlow, UK: Pearson, 2005. - 736 p.

44. Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future // Tourism Management, 2000, no. 21 (1). pp. 97-116.

45. Рекомендация по статистике туризма ВТО. Статистические документы. Серия М 83. Нью-Йорк, 1994.

46. Джанджугазова Е. А. Д401 Туристско-рекреационное проектирование: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Е. А. Джанджугазова. — М.: Издательский центр «Академия», — (Сер. Бакалавриат). 2014. - 272 с.

УДК. 332.122.

Hamroyev Halim Roziqovich
dotsent, iqtisod fanlar nomzodi,
Buxoro davlat universiteti

ZONAL SIYOSAT: NAZARIY JIHATLARI VA O'ZBEKISTONDAGI XUSUSIYATLARI

Abstrakt: Maqolada tashkil etilgan erkin iqtisodiy zonalarning samarali faoliyati uchun olib boriladigan davlat siyosatining ayrim nazariy jihatlari tahlil qilingan. Muayyan davlatda tashkil etilgan erkin iqtisodiy zonalarning samarali faoliyat yuritishi uchun maxsus siyosat – “zonal siyosat” zarurligi asoslab berilgan. O'zbekistonda zonal siyosatni joriy etish va amalga oshirishning asosiy vazifalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot usullari. Maqolada tahlil va sintez, ilmiy abstraksiya usullaridan foydalanilgan holda, zonal siyosat kategoriyasi tahlil qilingan, turli mamlakatlarda zonal siyosatni joriy etish amaliyoti tahlil qilingan, rivojlangan, rivojlanayotgan va o'tish davridagi mamlakatlardagi xususiyatlar aniqlangan. Zonal siyosatga tayanib, O'zbekistonda erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishda qaysi modeldan foydalanish maqsadga muvofiqligini aniqlangan. Natijalar va muhokama. Hozirgi vaqtda erkin iqtisodiy zona (keyingi o'rinlarda – EIZ)lar dunyoning barcha mintaqalari va qit'alarida faoliyat yuritmoqda. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan dunyoning barcha davlatlari EIZdan iqtisodiyotni liberallashtirishning eng kuchli quroli sifatida foydalanmoqda. Zonal siyosat - bu davlat tomonidan amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmui bo'lib, u hududning, tarmoqning, sohaning yoki alohida korxonalarining iqtisodiy salohiyatini o'rganish, ularga ko'proq iqtisodiy erkinlik berish, hududlar, tarmoqlar, faoliyat yo'nalishlari salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi tizimlarni ishlab chiqish, erkin iqtisodiy zonalarning normal ishlashi uchun shart-sharoitlar yaratish, EIZlarni shakllantirish. Zonal siyosatni shartli ravishda quyidagi modellarga bo'lish mumkin - Lotin Amerikasi modeli, Xitoy modeli, mitti davlatlar modeli va rivojlangan davlatlar modeli. O'zbekiston uchun zonal siyosatining Xitoy modeli mos keladi, degan xulosaga kelingan. Erkin iqtisodiy zonalar tizimini, birinchi navbatda, makro darajada samarali tartibga solish kerakligi asoslangan. Buning uchun davlat maxsus siyosat ishlab chiqishi maqsadga muvofiqdir. EIZning optimal joylashuvi nuqtai nazaridan O'zbekiston maydonini shartli ravishda beshta hududga bo'lish mumkin, eng istiqbollisi esa Janubiy mintaqadir. EIZning qaysi shakllari eng maqbul ekanligini aytish qiyin, buni faqat amaliyot ko'rsatishi mumkin.

Xulosa. Zonal siyosatga O'zbekiston kabi o'tish davri iqtisodiyotiga ega bo'lgan davlatlarning liberallashtirish siyosatining muhim qismlaridan biri sifatida qarash kerak.

Kalitli so'zlar: Erkin iqtisodiy zona, zonal siyosat, zonal boshqaruv, model, rag'batlantirish, erkinlik, iqtisodiy erkinlik.

Asosiy qism.

Kirish. Keyingi o'n yilliklarda jahon iqtisodiyotida keng tarqalgan tashkiliy innovatsiyalar orasida eng muhim o'rinni erkin iqtisodiy zonalar egallaydi. EIZlarning zamonaviy jahon iqtisodiyotidagi ahamiyatini ularning dunyo mamlakatlari bo'ylab tarqalishidan ham ko'rish mumkin. Hozirgi vaqtda EIZlar dunyoning barcha mintaqalari va qit'alarida faoliyat yuritmoqda. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan dunyoning barcha davlatlari EIZdan iqtisodiyotni liberallashtirishning eng kuchli quroli sifatida foydalanmoqda. Turli ma'lumotlarga ko'ra, jahonda 7000 dan ortiq shunday zonalar mavjud. AQShda iqtisodiy faoliyatning alohida tartibga ega bo'lgan 2000 ga yaqin har xil turdagi hududlar, Xitoyda esa 1000 dan ortiq erkin iqtisodiy zonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Irlandiya, Vengriya, Polsha, Janubiy Koreya, Malayziya, Yaponiya va boshqalar kabi mamlakatlarda EIZlarning tashkil etilishi juda yaxshi samara berdi. Yaqin qo'shnilarimiz, birinchi navbatda, Rossiya, Ukraina, Eronda ham EIZlarni tashkil etish jarayoni faol davom etmoqda [2, 9, 11, 12.].

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan 2008-yil 2-dekabrda qabul qilingan "Navoiy viloyatida erkin industrial-iqtisodiy zonani tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni bilan O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilishiga keng yo'l ochildi. Ayni paytda ularning soni 20 tadan oshdi. Lekin ularning hech biri sezilarli natija berganicha yo'q. Buning asosiy sabablaridan biri mamlakatimizda ularni tartibga soluvchi maxsus siyosat ishlab chiqilmaganligidadir. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, bu zonalar yaratish zonal siyosatni olib borishning nazariy asoslarini puxta ishlab chiqishni talab qiladi. Bu zonalar faoliyatini amalga oshirish uchun birinchi navbatda davlat alohida siyosat ishlab chiqishi va olib borishi kerak. Davlat zonal siyosatni amalga oshirishning aniq va real dasturini qabul qilishi kerak, bu esa EIZlarning shakllanish va rivojlanish jarayonini ta'minlaydi.

Biz ko'pgina mamlakatlarning zonal siyosatini o'rganib chiqdik, ularning umumiyli va o'ziga xosligini aniqladik, birinchi navbatda, zonal siyosat davlat tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar majmui bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- Hudud, tarmoq, soha yoki alohida korxonalarining iqtisodiy salohiyatini o'rganish;
- Ularga ko'proq iqtisodiy erkinlik berish;
- Hududlar, tarmoqlar, faoliyat yo'nalishlari salohiyatini ro'yobga chiqarish tizimlarini ishlab chiqish;
- Erkin iqtisodiy zonalarining normal ishlashi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- EIZ tashkil etish.

Xullas, EIHlar yaxshi natija berishi uchun biz, birinchi navbatda boshqa mamlakatlarning zonal siyosatini sinchkovlik bilan o'rganishimiz kerak.

Metodologiya. Boshqaruvning alohida iqtisodiy va huquqiy tartibiga ega hududlarni shakllantirish va rivojlantirish muammolari, ularni shakllantirishning nazariy va uslubiy jihatlariga, jumladan, davlat iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismi sifatida zonal siyosatning mohiyatiga quyidagi olimlarning tadqiqotlari bag'ishlangan: Basil A., Germidis D., Grubel G., Curry D., Cray O., Warr P. ., Freize M., Rena R., Mobius M., Avdukushin E. F., Danko T. P., Zimenkov V. R., Ivanov V., Ignatiev V., Kamlev S.L., Kapustin A.G., Leusskiy A.Ch., Mozias P.M., Okrut Z.M., Petrova G., Smorodinskaya N.V., Tarxanov A., Fedotova K.A., Shvidak I.T. va boshq.

Maqolada tahlil va sintez, ilmiy abstraksiya usullaridan foydalangan holda, zonal siyosat kategoriyasi har tomonlama tahlil qilingan, turli mamlakatlarda zonal siyosatni joriy etish amaliyoti o'rganilgan, hamda rivojlangan, rivojlanayotgan va o'tish davridagi mamlakatlardagi xususiyatlar aniqlangan. Tadqiqotda yana iqtisodiy tahlilning quyidagi usullaridan foydalanildi: kuzatish, taqqoslash, mantiqiy fikrlash, iqtisodiy va statistik tahlil, dialektik va tizimli tahlil, statistik guruhlash.

Tahlil va natijalar. Zonal siyosatga avvalom-bor ijtimoiy mehnat taqsimotini prognozlash va rejalashtirishni takomillashtirish vositasi sifatida qarash kerak. Bu siyosat moddiy, moliyaviy, ma'naviy va boshqa resurslarni ulardan yomon foydalanayotgan hududlar, tarmoqlar, sohalar va korxonalaridan ulardan oqilonaroq foydalanayotgan tarmoqlar, hududlar, korxonalariga maqbul tarzda qayta taqsimlanishiga yordam berishi kerak. Zonal siyosat, shuningdek, EIZning paydo bo'lish sabablarini, yaratilishning asosiy belgilarini, tashkil etish va boshqarish tamoyillarini, EIZni rivojlantirishda mahalliy va markaziy davlat hokimiyati organlarining roli va o'rnini belgilaydi [16, 17.].

Dunyo davlatlarning zonal siyosatlarini o'rganib, biz zonal siyosatni shartli ravishda quyidagi modellarga bo'ldik:

1. Lotin Amerikasi modeli uzoq vaqt davomida bozor iqtisodiyotiga qarab rivojlanayotgan davlatlar uchun xosdir.

2. Xitoy modeli – totalitar iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlar uchun xosdir.

3. Mitti davlatlar modeli, bunda mamlakat jahon iqtisodiyotining bir kichik va yaxlit sub'yekti sifatida iqtisodiy siyosat yurgizadi.

4. Rivojlangan davlatlar modeli - zonal siyosat mintaqaviy siyosatning tarkibiy qismi sifatida amalga oshiriladi.

1. Lotin Amerikasi mamlakatlarida EIZlarni tashkil etish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- Hududlarni tashkil etish tashabbusi markaziy hokimiyat organlariga tegishli bo'lib, bu yerda, birinchi navbatda, mahalliy emas, milliy manfaatlar ko'zda tutiladi;
- Avvalom-bor, zarur huquqiy baza yaratiladi. Odatda asosiy qoidalarni amalga oshirish uchun 3-4 yil kerak bo'ladi;
- EIZ shakllari maxsus belgilanadi (bular: ishlab chiqarish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish, sof savdo, offshor va boshqalar bo'lishi mumkin) va shular asosida soliq, bojxona va boshqa imtiyozlar belgilanadi;
- Dastlab, kichik cheklangan maydon ajratiladi, keyin asta-sekin kengayadi. Biroq, kamdan-kam hollarda, u katta maydonga tarqaladi (Braziliyaning "Manaus" kabi zonalar kamdan-kam istisnolardan biridir). Masalan, Panamadagi "Kolona" savdo zonasi 10 milliard dollarlik aylanmaga ega bo'lib, 300 gektardan ko'p bo'lmagan maydonni egallagan;
- Zonalar soni asta-sekin o'sib boradi.

Odatda, dastlab savdo hududlari dastlab tashkil etilgan. Bu yerda faoliyat yuritayotgan korxonalariga berilgan imtiyozlar bojxona bilan bog'liq edi. Odatda bu hududlarda mahalliy tadbirkorlar faoliyat yuritardi. Vaqt o'tishi bilan savdo hududlarida xorijdan keltirilgan xom ashyoni qayta ishlovchi korxonalar paydo bo'la boshladi. Shuning uchun erkin savdo zonalar erkin sanoat zonalar tomon rivojlanib bordi. Bu zonalar asosan eksport uchun ishlaydi. Masalan, Braziliyadagi erkin sanoat zonalar ("Manaus" EIZ bundan mustasno), qonunlarga ko'ra, eksport uchun yuz foiz ishlashi kerak [6].

2. Xitoyda EIZning tashkil etilishi boshqacha maqsadni ko'zladi, yani avval yangi bozor munosabatlarini kichik hududda sinab ko'rish, keyin esa ularni butun mamlakatga tarqatish. Shu sababli, yigirmanchi asrning 80-yillarida to'rtta maxsus zonada (kichik hududda) tadqiqotlar muvaffaqiyatli o'tkazildi, keyinchalik 90-yillarda bu qoidalar yuzlab kvadrat kilometr maydonlarga kengaytirildi. "Shenchjen", "Chjuxay", "Syamen", "Shantou" EIZlar yangi iqtisodiy munosabatlarni sinovdan o'tkazish hududlariga aylandi. 1988 yilda katta orol "Xaynan" maxsus zonasiga aylandi. Shundan so'ng yangi va yuqori texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan texnik-iqtisodiy rivojlanish zonalar va texnoparklar paydo bo'la boshladi. Keyinchalik, Xitoyning eng yirik shahrining chekkasida maxsus "Pudong" zonasi yaratildi, uning maqsadi Shanxayni Tinch okeanidagi eng yirik savdo va moliyaviy markazga aylantirish edi [1, 13, 15, 21].

Xitoyda EIZlarni yaratishda davlat rahbariyati mamlakatning ichki ehtiyojlaridan kelib chiqib, boshqa mamlakatlardagi EIZlarni ishlatishning muvaffaqiyatli tajribasiga tayandi. Xitoyliklar, eng avvalo, AQSh, Tayvan, Singapur, Janubiy Koreya tajribasini chuqur o'rgandilar.

Tayyorgarlik jarayonida erkin iqtisodiy zonani tashkil etishning bir nechta variantlari taklif etildi, biroq rahbariyat kapital importiga tayanadigan iqtisodiy tuzilmani rivojlantirish, ishlab chiqarish texnologiyasini takomillashtirish va eksport uchun mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish variantini tanladi. Xitoyda EIHLar davlatning “eshikni ochish” siyosatini amalga oshiruvchi sifatida chiqdi, tashqi dunyo va mamlakat ichki qismi o’rtasida bufer vazifasini o’tay boshladi.

XX asrning 90-yillarida Xitoyning port shaharlarida EIZlarning Lotin Amerikasi modeliga o’xshash erkin savdo zonalarini paydo bo’la boshladi. Xitoyning zonal siyosati diversifikatsiya qilindi, yani parallel ravishda ikkita modelning unsurlarini qabul qila boshladi. Bu Xitoyning bozor munosabatlari sohasida oldinga siljish imkoniyatiga ega bo’lganligini ko’rsatadi.

Xitoy zonal siyosatining eng muhim yutuqlarini ko’rib chiqish mumkin:

- 1) Iqtisodiy o’sishning barqaror va yuqori sur’atlari;
- 2) Mamlakat yirik xorijiy sarmoyalarni jalb qilish va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo’ldilar;
- 3) Mehnat unumdorligining sezilarli o’sishi;
- 4) Aholi turmush darajasini oshirish.

Shunday qilib, Xitoyning EIZlarida boshqaruvning zamonaviy samarali iqtisodiy modeli shakllantirildi va sinovdan o’tdi, unga tayangan holda butun mamlakat XXI asrda yashashni boshladi.

3. Ko’plab mitti davlatlarda zonal siyosatning uchinchi modelini ko’rish mumkin. Bu mamlakatlar aholisi nisbatan kamroq va hududi unchalik katta emas, shuning uchun ular jamiyatni (butun mamlakat bo’ylab) to’liq erkinlashtirish, shu jumladan, iqtisodiyotni liberallashtirishni amalga oshirish imkoniyatiga ega. Bu davlatlar ixtisoslashuv uchun odatda bir yoki bir nechta iqtisodiyot tarmoqlarini yoki faoliyat sohaslarini tanlaydilar hamda ushbu tarmoqlarni (yoki faoliyat yo’nalishlarini) rivojlantirishga katta e’tibor qaratadilar, ularni jahon darajasiga ko’tarishga harakat qiladilar va shu tariqa jahon bozorida ushbu sohalarda o’z o’rnini egallaydilar. Bu mamlakatlarning zonal siyosatining o’ziga xosligi shundaki, ular tanlangan soha uchun shunday sharoitlar yaratadiki, jahon iqtisodiyoti nuqtai nazaridan mamlakatning butun hududi yagona erkin iqtisodiy zonaga aylanadi, tadbirkorlik uchun juda yaxshi sharoitlar yaratishga harakat qilinadi. Masalan, Lyuksemburgda bank faoliyati uchun shunday shart-sharoitlar yaratilgan, Karib dengizining ko’plab orol davlatlari offshor biznes uchun shunday sharoitlar yaratgan. Kipr, Mavrikiy turizmni rivojlantirishga ixtisoslashishga harakat qilmoqda. Gonkong va Singapur kabi mamlakatlarning zonal siyosatida ham bunday model elementlarini ko’rish mumkin.

Albatta, bu modellarning nazariy ahamiyati bor, lekin amalda har bir davlat ichki sharoit, maqsad va vazifalardan kelib chiqib, o’zining zonal siyosatini amalga oshiradi, bu modellarning turli unsurlari o’zaro bog’lanib ketadi. Masalan, 1950-yillarda Irlandiyadagi Shannon EIZning mintaqaviy muammolarini hal qilish uchun qo’llanilgan chora-tadbirlar va usullar butun mamlakat bo’ylab asta-sekin qabul qilina boshlangan. Kichik mintaq muammolarini hal qilish uchun ishlab chiqilgan biznes-reja asta-sekin Irlandiyaning zonal siyosatining asosiga aylandi. Xullas, har bir davlatning zonal siyosatini belgilash uchun bu umumiy qonuniyatlarni bilish zarur.

O’zbekistonga kelsak, ko’rib chiqilayotgan modellardan Xitoyning zonal siyosat modeli mos keladi, nima uchun: birinchidan, har ikki davlat totalitarizmning uzoq ildizlariga ega; ikkinchidan, har ikkala davlat totalitarizmning zamonaviy shaklidan ya’ni sotsializmni boshidan kechirdi. Binobarin, O’zbekiston uchun, birinchi navbatda, shunday model asosida zonal siyosatini ishlab chiqish zarur.

Har bir mintaqada va har bir davlatda zonal siyosatni amalga oshirishning o’ziga xos xususiyatlari borki, bu bilan bir qatorda rivojlangan, rivojlanayotgan va o’tish davridagi iqtisodiyotdagi mamlakatlarda bu siyosatning umumiy belgilarini ko’rish mumkin.

Ingliz olimlari P. Xall va S. Xol, shuningdek, amerikalik S. Butlerlarning fikricha, yirik sanoat rayonlarida iqtisodiy inqiroz davrida davlatning aralashuvi, shuningdek, an’anaviy iqtisodiy, siyosiy usullarning ta’siri sezilarli natijaga olib kelmaydi. Bunday vaziyatda faqat erkin iqtisodiy zona tashkil etish yordam berishi mumkin. Bunday hududda tadbirkorlik bilan

shug'ullanmoqchi bo'lganlar uchun imtiyozlar, ularning faoliyatiga davlat aralashuvini cheklash asosiy usulga aylanishi kerak. Ishbilarmonlarga valyuta, bank, sug'urta va mahalliy normativ hujjatlar bilan ruxsat etilmagan boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullanishga ruxsat berilsa, vaziyat o'zgarishi mumkin [10].

Rivojlanayotgan mamlakatlarda zonal siyosat mamlakat iqtisodiyotini jahon xo'jaligiga integratsiyalash, iqtisodiy o'sishga yordam beruvchi anklavlarni yaratish, mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda erkin iqtisodiy zonalar juda keng tarqalgan bo'lib, ular "ekstraterritorial zona" maqomiga ega [10, 14.]. Iqtisodiyoti turlicha (aralash, kapitalizmdan oldingi) bu mamlakatlar umuman bozor iqtisodiyotiga o'tish bosqichida. Ularning ko'pchiligi qoloq monomadaniy xo'jaliklarga ega bo'lgan sobiq mustamlaka va yarim mustamlakalardir.

Sotsialistik davlatlarda EIZlar tashkil etilishining dastlabki bosqichida qo'shma tadbirkorlik to'g'risidagi milliy qonunlarning mantiqiy davomi sifatida ularni tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar qabul qilingan. Anklav holatidagi EIZlar uchun xorijiy va milliy investorlar uchun maxsus huquqiy normalarni ishlab chiqish zarur edi [7].

Ushbu davlatlar uchun uchta guruh muammolarni hal qilish kerak edi:

1. Iqtisodiyotni erkinlashtirish;
2. Davlat va kooperativ mulkini xususiyashtirish;
3. Iqtisodiyotni qayta qurish.

Bu hududlarda, asosan, bojxona to'lovlaridan to'liq yoki qisman ozod qilish va eksport-import nazoratidan ozod qilishga asoslangan erkin savdo zonalar mavjud. Asosiy e'tibor valyuta tushumlarini ko'paytirishga qaratilgan, ishlab chiqarish bazasini rivojlantirishga esa katta e'tibor berilmagan [4.162.1.]

EIZlar moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslarini safarbar qilish orqali mahalliy hududlarning ijtimoiy-siyosiy rivojlanishini jadallashtirish vositasidir. Shuning uchun iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda EIZlar tashkil etilishi sof iqtisodiy va mintaqaviy muammo, degan qarash noto'g'ri deb hisoblayman. EIZni shakllantirish muhim davlat siyosati hisoblanadi. EIZ oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda davlat tomonidan ilmiy asoslangan, har tomonlama ko'rib chiqilgan siyosatni talab qilinadi. EIZlarning davlatning iqtisodiy munosabatlaridagi o'rni va rolini aniqlash uchun davlat institutlari faoliyatining mohiyatini, ular qanday vazifalarni bajarishini, ushbu institutlarning kelajakdagi evolyutsiyasini, shuningdek, ularning munosabatlari bilan bog'liqligini tushunish kerak. EIZlar faoliyatida davlat tuzilmalari, xususan, soliq va bojxona organlarining aniq, tezkor, halol va samarali ishlashi katta ahamiyatga ega.

O'zbekistonda zonal siyosatni ishlab chiqishda, eng avvalo, quyidagi geografik omilni hisobga olish va undan muvaffaqiyatli foydalanish zarur: O'zbekistonning uchta iqtisodiy gigant: Rossiya, Hindiston va Xitoy o'rtasida joylashganligi. O'zbekiston erkin iqtisodiy zonalarini shakllantirish jarayonini nazarda tutuvchi zonal siyosatini amalga oshirishning aniq va real dasturini qabul qilishi kerak.

O'zbekistonda zonal siyosatni amalga oshirish quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etadi:

1. Hukumatning "zonal siyosat to'g'risida"gi maxsus qarorini;
2. Zonal siyosat bo'yicha davlat qo'mitasi tuzilishini, zonal siyosat bo'yicha davlat boshqaruvi tizimi tashkil etishni, shuningdek, ularning huquq va majburiyatlarini taqsimlash hamda aniqlashtirish.
3. Zonal siyosat, jumladan, hududiy boshqaruv tizimi, mintaqaviy soliq tizimi, maxsus bojxona, kredit, moliya, pul-kredit siyosati, shuningdek, jamoatchilik munosabatlarining alohida tizimlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini ishlab chiqish va qabul qilish.
4. EIZni tashkil etish dasturini ishlab chiqish va uni davlat tomonidan tasdiqlash, unda quyidagi jihatlardan aks etishi kerak:

- Birinchidan, EIZ shaklini aniq belgilash (dunyoda 40 dan ortiq turlari mavjud). O'zbekiston uchun avvalo ma'qul bo'lganlar: erkin bojxona zonalari, erkin savdo zonalari, sanoat va tijorat zonalari, texnoparklar, biznes-inkubatorlar, turistik zonalar;
- Ikkinchidan, alohida va o'ziga xos soliq, moliyaviy, ma'muriy va tashqi iqtisodiy imtiyozlar qabul qilinishi va tasdiqlanishi kerak;
- Uchinchidan, har bir bo'g'inning huquq va majburiyatlari, shuningdek, vakolatlari aniq belgilab qo'yilgan bo'lishi zarur, mikro, makro va mezo darajadagi (yani mamlakat, viloyat va shahar boshqaruv organlarining EIH bo'yicha majburiyatlari va huquqlari) EIZni boshqarish tizimini ishlab chiqish zarur. Shuningdek, EIZni boshqarish bo'yicha olib borilayotgan ishlar faoliyatini baholash, ularni qanday ko'rsatkichlar bo'yicha baholash mumkinligini aniqlash uchun metodologiya zarur [8, 9].

EIZlar faoliyatini tahlil qilar ekanlar, BMT ekspertlari quyidagi xulosalarga keldilar: EIZlarni rejalashtirish va loyihalashda mahalliy va respublika hokimiyat organlarining vazifalarini aniq belgilab olish zarur. Tashabbus ham mahalliy hokimiyat organlaridan, ham markaziy hokimiyatdan chiqishi kerak. Ko'pgina mamlakatlar amaliyoti bu o'ta muhim ekanligini ko'rsatadi. Ba'zi mamlakatlarda hukumat jilovini markaziy hokimiyat organlari (sanoat vazirligi, Moliya vazirligi, Reja qo'mitasi, maxsus bo'limlar va boshqalar) ushlab turadi, chunki yirik loyihalarni moliyalashtirish ma'lum bir kompetentsiyani talab qiladi, xususan, tashqi iqtisodiy aloqalarni. Va markaziy organlar odatda bu masalalar bo'yicha ba'zi ko'nikmalarga ega. Xitoy, AQSH, Polsha, Malayziya va boshqa ba'zi mamlakatlarda EIZlar ustidan nazorat jilovi mahalliy hokimiyat organlari qo'lida bo'lib, bu mamlakatlarda EIZlar odatda samarali faoliyat yuritadi. Bir qator boshqa davlatlarda boshqaruv funksiyasini soliq, bojxona va boshqa ixtisoslashgan organlar bajaradilar. EIZlarni boshqarish jilovi tijorat tuzilmalari qo'lida bo'lgan davlatlar bor, lekin mahalliy davlat hokimiyati tizimida ushbu tuzilma faoliyatini tartibga soluvchi maxsus organ tuziladi va ular sof tijorat tuzilmasi (odatda samarali) sifatida ishlaydi. EIZlarni hududiy darajada boshqarish ular o'rtasida erkin va sog'lom raqobatni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu, o'z navbatida, hududning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zonal siyosatni boshqarish va amalga oshirish sohasida Xitoy, Irlandiya, Malayziya, Janubiy Koreya va boshqa ba'zi mamlakatlarda ko'plab ijobiy tajribalar mavjud bo'lib, ularni har tomonlama chuqur o'rganishimiz va barcha qimmatli narsalarni tanlashimiz zarur [18, 19, 20].

Shuni hisobga olish kerakki, EIZlar boshqaruvning ma'muriy-totalitar tizimida emas, balki o'z-o'zini tashkil etadigan tizimda, erkin bozor munosabatlari mavjud bo'lgan tizimda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. EIZ boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik tizimini tubdan buzuvchi vositadir, bundan tashqari, ular davlat tomonidan tartibga solish tizimida yaxshi ishlaymaydi, bozorni tartibga solishda esa ancha yaxshi ishlaydi. Mamlakatning zonal siyosatini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlashda ushbu faktlarni hisobga olish kerak. Aks holda zonal siyosat ijobiy natija bermaydi.

Har qanday davlatning ishlab chiqaruvchi kuchlari tarmoqlar, hududlar va inson faoliyati sohalari bo'yicha bir tekis rivojlanmaydi. Shuning uchun yuqoridan shablonlar bo'lmasligi kerak – yani barcha hududlar uchun EIZlarning "optimal" shakllari, barcha EIZlar uchun "optimal" boshqaruv tuzilmasi kabilar. Optimal shakl va tuzilmani faqat bozor ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, zonal siyosat har bir alohida mintaqada o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular asosida EIZni tashkil etish va boshqarish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqish zarur. EIZ o'zi joylashgan hududning xususiyatlarini, ushbu zonada joylashgan korxonalarining ixtisoslashuv sohasi xususiyatlarini va boshqalarni hisobga oladigan maxsus, avtonom boshqaruv tizimiga ega bo'lishi kerak.

O'zbekiston kabi davlatda zonal siyosatni amalga oshirish uchun prezident apparati qoshida kichik qo'mita tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu qo'mita quyidagi bo'limlarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq:

- ✚ EIZlar uchun makroiqtisodiy muhitni rivojlantirish, shu jumladan investitsiya muhitini rivojlantirish boshqarmasi.
- ✚ EIZ uchun mikroiklim yaratish bo'limi.

- ✚ Erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etish bo'yicha xorijiy tajribani o'rganish va tarqatish bo'limi.
- ✚ Boshqaruv va tartibga solish bo'limi.
- ✚ EIZning normal faoliyatiga xalaqit beradigan unsurlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'lini ishlab chiqish bilan shug'ullanadigan kriminalistika bo'limi.
- ✚ EIZ moliyaviy nazorat bo'limi.

Erkin iqtisodiy zonalar tizimini, birinchi navbatda, makro darajada samarali tartibga solish kerak. Qo'mita markaziy hokimiyat organlari va EIZ ma'muriyati o'rtasida vositachi rolini o'ynashi, shuningdek, katta mustaqillikka ega bo'lishi kerak. Ushbu qo'mita ma'muriy choralarni qo'llamasligi kerak. Ushbu qo'mita tomonidan EIZlarni tartibga solishning huquqiy asosi hukumatning tez-tez o'zgarib turuvchi farmon va qarorlari emas, balki "EIZlar to'g'risida"gi qonun bo'lishi kerak.

Qo'mitaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish bo'yicha xorijiy amaliyotni o'rganish va bu amaliyotning O'zbekistonga mos kelishini aniqlash.
- O'zbekistonda EIZlarni shakllantirish konsepsiyasini ishlab chiqish;
- Mamlakatning makroiqtisodiy, shu jumladan investitsiya muhitini shakllantirish va jozibadorligini oshirish bo'yicha faoliyat;
- EIZ uchun kadrlar tayyorlash, shu jumladan yetakchi xorijiy mutaxassislarni jalb qilish;
- EIZni targ'ib qilish sohasida tashviqot ishlarini olib borish;
- EIZ rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi unsurlarni aniqlash, shu jumladan, davlat va nodavlat tuzilmalarini isloh qilish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

EIZni rivojlantirish dasturini amalga oshirishda xorijiy investorlar uchun kafolatlar yaratish, moliya-kredit va valyuta-bojxona tizimlari sohasida davlat strategiyasi va taktikasiga amal qilish zarur. Hudud siyosatini olib borishda markaziy va mahalliy davlat hokimiyati organlarining manfaatlarini hisobga olish zarur. Aks holda, EIZlarni yaratish amaliyotida to'siqlar paydo bo'lishi mumkin.

Mikro darajadagi zonal boshqaruv tizimlaridan, bizningcha Irlandiya tizimi O'zbekiston uchun eng mos va muvaffaqiyatlisidir. Irlandiyalik iqtisodchi Stiven Dyuar "Shannon" EIZni boshqarish tajribasiga asoslanib, mintaqani boshqarish uchun rivojlanish va marketing bo'yicha yarim avtonom yagona agentlikni tashkil etish eng universal vositadir, degan xulosaga keldi [5].

Xalqaro tajribaga asoslanib aytishimiz mumkinki, EIZning boshqaruv organlari hududiy iqtisodiyotni tartibga solish sohasida quyidagi vakolatlariga ega bo'lishi maqsadga muvofiqdir:

- Hududda tovar ishlab chiqarish va sotishni monopoliyaga qarshi tartibga solish tizimini shakllantirish;
- Kommunal xizmatlar, jamoat transporti, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlari uchun narxlar tizimini tartibga solish;
- korxonalariga (shu jumladan qurilayotgan va rekonstruksiya qilinayotgan) litsenziyalar va patentlar berish;
- korxonalarni tugatish (ro'yxatdan o'tmagan, noqonuniy tovarlar ishlab chiqaruvchi va hokazo);
- Mintaqaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirish.

EIZlar tashkil etilgan davlat va ma'muriy hududlar o'rtasidagi vakolatlar borasida quyidagilarga rioya qilish zarur:

*Davlat ro'yxatga olishning umumiy tamoyillari va qoidalarini (tashkil etish va tugatish qoidalari, soliqqa tortish, valyuta nazorati, hisob-kitob tizimi, bojxona qoidalari), shu jumladan EIZ faoliyatining salbiy oqibatlarini bartaraf etish mexanizmini yaratadi, soliq solish mexanizmini ishlab chiqadi, xorijiy investorlarni jalb qilish uchun bojxona va valyuta siyosatini shakllantiradi.

* O'z navbatida, mahalliy hokimiyat organlari iqtisodiy va tijorat tavakkalchiligi va vakolatlarini o'z zimmasiga olishi, muayyan korxonalarni tashkil etishning maqsadga muvofiqligini aniqlashi, hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi to'siqlarni bartaraf etishi kerak.

Shunday qilib, EIZni markaziy va mahalliy hokimiyat organlarining byurokratik ta'siridan ajratishga yordam beradigan kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish zarur. Aks holda, ushbu organlar EIZning harakat erkinligidan shaxsiy maqsadlarda foydalanishi mumkin. Bu bir tomondan EIZ ma'muriyati va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida kelishmovchiliklarga, ikkinchi tomondan EIZ ma'muriyati va markaziy hokimiyat organlari o'rtasida kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun quyidagilar zarur:

- EIZ boshqaruvi ierarxik davlat boshqaruv apparatining quyi va o'rta bo'g'inlariga bo'ysunmasligi kerak;

- EIZ manfaatlarini himoya qiluvchi qo'mita katta vakolatlarga ega bo'lgan markaziy organ bo'lishi kerak;

- EIZ rahbariga katta vakolatlar berish kerak;

- O'zbekistonda EIZ rahbarini respublika prezidenti tasdiqlashi maqsadga muvofiq.

Respublikada modulli variant bo'yicha erkin iqtisodiyotni yaratishni boshlash kerak, ya'ni avval kichik punktlarni yaratish kerak va bu nuqtalarda EIZlarning eng sodda shakllari bo'lishi kerak - masalan: bojxona zonalari, biznes-inkubatorlar, savdo zonalari. Keyin, to'plangan tajribaga tayanib, ushbu zonalarni rivojlantirish va murakkablashtirish mumkin. Keyingi bosqichda ilmiy-tadqiqot va xizmat ko'rsatish zonalarini, birinchi navbatda, turizmni rivojlantirishga ixtisoslashgan zonalarni yaratishga alohida e'tibor qaratish lozim. O'zbekiston uchun turistik hududlarni rivojlantirish alohida e'tiborga loyiqdir.

EIZning maqbul joylashuvi nuqtai nazaridan O'zbekistonni beshta hududga bo'lish mumkin:

1. Shimoliy (Toshkent va Sirdaryo viloyatlari),
2. Sharqiy (Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari),
3. Markaziy (Samarqand, Jizzax, Navoiy viloyatlari),
4. G'arbiy (Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasi),
5. Janubiy (Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari).

Sharqiy mintaqada erkin iqtisodiy zona tashkil etish orqali biz Xitoyga "darcha" ochamiz.

Bu siyosiy perspektiva nuqtai nazaridan uncha ham muvaffaqiyatli emas, chunki u asta-sekin qudratli Xitoyga nisbatan "neokolonial" munosabatga tushadi. G'arbiy, Markaziy va Sharqiy hududlarda tashkil etilayotgan EIZlar asosan Rossiyaga, qisman Qozog'istonga e'tibor qaratishi mumkin. Bu variant nisbatan ma'qul, chunki Rossiya bilan mavjud iqtisodiy aloqalarga tayanish mumkin. Ammo, shuni hisobga olish kerakki, EIZni tashkil etish va qonunlarga qo'yiladigan talablarga ko'ra, markaziy va poytaxt hududlarini yaratish maqsadga muvofiq emas. Albatta, EIZlar uchun optimal joylashuv tashqi iqtisodiy aloqalarni amalga oshirishda ustunlikka ega bo'lgan hududlar hisoblanadi. Shu bois eksportga yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan EIZlarni chegaradosh hududlarda joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, qo'shma biznesni rag'batlantirish maqsadida Qozog'istonning Chimkent viloyati bilan chegarasida qo'shaloq EIZ tashkil etish mumkin, chunki O'zbekiston bilan chegaradosh barcha davlatlar ichida faqat Qozog'istonda EIZ tashkil etish tajribasi bor. Egizak EIZlarning yaratilishi tajribani yanada qulayroq va tezroq o'zlashtirish imkonini beradi. Bizningcha, Toshkent yaqinidagi Chernyaevka degan shaharcha egizak EIZ uchun qulay joy. Shuni ta'kidlashni istardimki, Toshkent shahrining ilmiy salohiyati ilmiy tadqiqot zonalarini yaratish uchun asos bo'la oladi.

Erkin iqtisodiy zonani tashkil etishda iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa omillarni hisobga olish zarur. Ammo, asosiy rol ikkita geosiyosiy omilga tegishli, bular:

1. Xalqaro bozorlarga tez va arzon chiqish;
2. Harakatning keng doirasi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Janubiy mintaqada eng optimal mintaqada hisoblanadi, chunki kelajakda aynan shu mintaqaning rivojlanishi okeanlarga chiqish imkonini beradi (eng kam xarajat bilan). Janubiy mintaqada tashkil etilgan EIZlar ishbilarmonlarimizning okeanga, u orqali esa butun dunyoga chiqish imkonini beruvchi "shlyuz" bo'ladi. Shuning uchun, birinchi navbatda, Janubiy mintaqada erkin iqtisodiy zona tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Janubiy mintaqadagi viloyatlar orasida ishlab chiqarish va ilmiy salohiyati ancha rivojlangan va yuqori bo'lgan Buxoro

viloyatidir. Shuning uchun ushbu hududda EIZlarni jamlash mumkin. Avvalo, 4-5 ta EIZni yaratish kerak:

1. Tovarlarini bojsiz olib chiqishga ixtisoslashtirilgan bojxona zonasi, Olot viloyatida Turkmaniston bilan chegara yaqinida joylashgan. Ushbu savdo hududlarining "erkinligi" bojxona to'lovlari, import soliqlari va boshqa moliyaviy nazoratlardan ozod qilinganida namoyon bo'ladi. Bu hududlarda ishlab chiqarish va ijtimoiy sohaga, yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarga, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilishga oid boshqa barcha qonunlar to'liq kuchga kirishi kerak. EIZda import qilinadigan tovarlar uchun bojxona deklaratsiyasi to'ldirilmasligi kerak. Ichki bojxona organlarining vakolatlari faqat ichki bozorda nazorat qilish bilan cheklanishi kerak. Biroq, import qilinadigan tovarlarga nisbatan ma'lum cheklovlar bo'lishi kerak. Bu qonun bilan olib kirishi taqiqlangan tovarlarga taalluqlidir. Tovarlarini namoyish qilish va sotish uchun aksariyat mamlakatlar EIZ hududida yarmarkalarni o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Savdo katta partiyalarda, ya'ni ulgurji savdo tarzida amalga oshirilishi kerak.

2. Savdo va iste'mol tovarlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan, G'ijduvon shahrida joylashgan, erkin savdo va sanoat zonasi. Aytgancha, bunday zona allaqachon bu yerda o'z-o'zidan shakllanmoqda. Davlat unga qonuniy ko'rinish berish qoladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlatdagi siyosiy beqarorlik, xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqiy himoyasining zaifligi uzoq muddatli investitsiyalarning kirib kelishiga asosiy to'siq bo'lmoqda. Mintaqada strategik tabiiy resurslarning mavjudligi EIZda og'ir sanoat korxonalarini, agar mavjud bo'lmasa, engil sanoat korxonalarini tashkil etish mumkin. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, EIZlar asosan yengil va oziq-ovqat sanoati tovarlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Bular, asosan, to'qimachilik, kiyim-kechak, sport anjomlari, mebel, alkogolsiz ichimliklar va boshqalardir. Chunki ular:

- ✓ katta investitsiyalarni talab qilmaydi;
- ✓ ularning mahsulotlarini tashish osonroq va tez buzilmaydi;
- ✓ ko'p sonli malakali xodimlarni ham talab qilmaydi.

Shu bois O'zbekiston mahalliy xom ashyoga asoslangan mehnat talab qiladigan va kapital tejaydigan tarmoqlarga ixtisoslashishi kerak. Buxoro viloyatining G'ijduvon shahrida xalq iste'moli mollarni ishlab chiqarish va sotishga ixtisoslashtirilgan erkin savdo-sanoat zonasini tashkil etish mantiqan to'g'ri (bunday zonani tashkil etishga urinishlar bo'lgan, hatto qarorlar qabul qilingan, ammo hech qanday natija bo'lmagan, asosiy sabab puxta ishlab chiqilgan zonal siyosat yo'q). Bu regionda katta ishlab chiqarish va sotish borasida tajriba to'plangan, ammo iqtisodiy munosabatlar o'z-o'zidan rivojlanmoqda, davlatning vazifasi ularni qonuniylashtirishdir.

3. Turistik hudud, turistik xizmatlar ko'rsatishga ixtisoslashgan, Buxoro shahrining joylashuvi (bunday zonani ham yaratishga urinish bo'lgan, ammo hech qanday natija bo'lmagan, asosiy sabab zonal siyosatining yo'qligi). Mutaxassislarining fikricha, O'zbekiston turizmni rivojlantirish uchun shunday salohiyatga egaki, bu unga dunyoning kuchli yigirmata sayyohlik davlati qatoriga kirish imkonini beradi. O'zbekistonda sayyohlarga ko'rsatishga arziydigan 8 mingga yaqin tarixiy joylar bor, turizm rivojlanishidagi boshqa (tabiiy, geografik, etnografik...) omillarni hisobga olmaganda ham. O'zbekiston bu imkoniyatdan foydalanishi kerak, ya'ni butun iqtisodiyotni yuksaltirish uchun turizmga tayanish zarur. Turizm bo'yicha yetarli salohiyatga ega bo'lgan postsovet mamlakatlari kabi turistik EIH butun iqtisodiyotini rivojlantirish uchun lokomotiv bo'lishi mumkin (Gruziya bunga yorqin misol).

Buxoroda turizm uchun erkin iqtisodiy zona yaratish imkoniyatlari ko'proq. Agar ko'plab shaharlar o'z tarixiy yodgorliklarini parcha-parcha sifatida saqlab qolgan bo'lsa, tarixiy obidalar Buxoro shahrining eski qismida bir butunlik, yagona tizim sifatida saqlangan. Agar siz eski shahar hududiga kelsangiz, o'zingizni O'rta asrlarda bo'lgandek his qilasis. "Buxoro – ochiq osmon ostidagi muzey shahri" yoki "Buxoro – Sharq gavhari" kabi she'riy epitetlar bu shaharning alohida qadriyatini yanada aniqroq ifodalaydi. Buxoroda asrlar va tsivilizatsiyalarning hayratlanarli uyg'unligi uning o'ziga xosligining yorqin tasdig'idir. Eski shaharda hayot qizg'in, odamlar hamon qadimiy o'z uylarida yashashadi, gumbazlar ostida savdo-sotiq qizg'in, hunarmandchilik

ustaxonalari faoliyat yuritadi, masjidlar gavjum va bularning barchasi go'zal qadimiy binolardan biroz muhimroqdir.

4. Buxoro shahrida joylashgan ilm-fanni, birinchi navbatda, turizm, yengil va oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi fan sohalarini rivojlantirishga ixtisoslashgan "Donish" texnoparkini (BuxDU va Buxoro texnologiya instituti negizida) tashkil etish maqsadga muvofiq.

Bizga ma'lumki, hozirgi vaqtda xalqaro mehnat taqsimotida yangi tuzilma shakllanmoqda [3.7.] O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi, xom ashyo qo'shimchasidan chiqishi uchun fanni ko'p talab qiladigan tarmoqlarni rivojlantirish, yuqori sifatli texnologik mahsulotlar ishlab chiqarish zarur. Buni hayotga kiritishning isbotlangan vositasi tadqiqot zonalarini tashkil etishdir. Shu bois O'zbekistonda nafaqat erkin iqtisodiy zonalarining eng oddiy shakllarini tashkil etish haqida o'ylash, balki texnoparklar, texnopolislar kabi erkin iqtisodiy zonalarining yanada ilg'or shakllarini yaratishga ham e'tibor qaratishimiz kerak. Masalan, Buxoroda turizm, oziq-ovqat va yengil sanoat sohalarida eng so'nggi yutuqlarni o'zlashtirishga ixtisoslashgan texnopark tashkil etish maqsadga muvofiq.

Yana bir jihatni hisobga olish zarur, samarali ishlayotgan erkin iqtisodiy zonalar paydo bo'lishidan nafaqat O'zbekiston, balki qo'shni davlatlar ham naf ko'radi:

- ✚ Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaqin savdo-iqtisodiy aloqalar uchun tramplin yaratiladi;
- ✚ Kapital va tovarlarning yangi bozorlarini yaratish imkoni tug'iladi;
- ✚ Mintaqaning ilmiy salohiyatini harakatga keltirish imkoni paydo bo'ladi;
- ✚ Afg'onistondagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiy mexanizmlar paydo bo'ladi.

Erkin iqtisodiy zonaning eng muhim xususiyati haqida turli fikrlar mavjud. Biroq, biz EIZning eng muhim xususiyati erkinlik deb hisoblaymiz. Tanlash erkinligi, harakat erkinligi, fikr erkinligi – faylasuflar, olimlar, iqtisodchilar va siyosatchilar asrlar davomida bahslashib kelayotgan muammolardir. Erkinlik tushunchasi inson hayotida, jumladan, uning harakatlarida juda ziddiyatli. Sof erkinlik va sof "erkin bo'lmaganlik" holatlari bo'lishi mumkin emas. Erkinlik erkinliksizlikning ayrim elementlari (qoida, qonun, burch...) bilan birga keladi. Eslatib o'tamiz, EIZning "erkinligi" deganda tovarlarni bojxona to'lovlari, import soliqlari va boshqa moliyaviy nazorat turlaridan ozod etish tushuniladi. Biroq, bu sohalarda ishlab chiqarish, ijtimoiy xizmatlar, jismoniy va yuridik shaxslardan olinadigan soliqlarning boshqa turlari, atrof-muhitni muhofaza qilish va xavfsizlikni ta'minlash va boshqalarga oid boshqa qonunlar, ko'rsatmalar va qoidalar to'liq qo'llaniladi. Qolaversa, erkinlik sharoitida, ingliz olimi Rotbard aytganidek, hamma g'alaba qozonadi, davlat sharoitida esa birovlar faqat boshqalar hisobiga g'alaba qozonadi [22.396-397.]. Bir so'z bilan aytganda, zamonaviy taraqqiyot shuni ko'rsatadiki, erkinliksiz mamlakatda iqtisodiy taraqqiyot bo'lmaydi.

Iqtisodiy erkinlik, eng avvalo, tadbirkorlik faoliyati erkinligi iqtisodiy taraqqiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Totalitar jamiyatdan butunlay xoli bo'lmagan hozirgi o'tish davrida O'zbekistonda (taqiqlar, cheklashlar, ruxsatlar mavjud ekan) iqtisodiyotda tanlash erkinligi, faoliyat erkinligi muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan Hayekning: "Erkinlik bevosita samaradorlik bilan bog'liq, iqtisodiyot qanchalik erkin bo'lsa, odamlar shunchalik ko'p iqtisodiy kashfiyotlar qiladi" [23.7] degan fikrni keltirish o'rinlidir. Ayrim hollarda hatto bir nechta imkoniyat va erkinliklar ham iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtirishi mumkin (Xitoydagi Shenchjen, Shantou, Chjuxay, Xaynan kabi erkin iqtisodiy zonalarining qisqa muddatda qo'lga kiritgan yutuqlari shundan dalolat beradi). Demak, zamonaviy taraqqiyot shuni ko'rsatadiki, erkinliksiz mamlakatda iqtisodiy taraqqiyot bo'lmaydi. Demak, erkinlik uchun sharoit yaratib, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish mumkin.

Xulosa. Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- Zonal siyosatni shartli ravishda quyidagi modellarga bo'lish mumkin: Lotin Amerikasi modeli - bozor iqtisodiyoti tomon uzoq vaqt rivojlanayotgan davlatlar uchun xos, Xitoy modeli - totalitar iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlar uchun, Multi davlatlar

modeli, rivojlangan davlatlarning modeli - zonal siyosat mintaqaviy siyosatning tarkibiy qismi sifatida amalga oshiriladi.

- Ko'rib chiqilayotgan modellardan Xitoyning zonal siyosat modeli O'zbekiston uchun mos keladi, nima uchun: birinchidan, har ikki davlat totalitarizmning uzoq ildizlariga ega; ikkinchidan, har ikkala davlat totalitarizmning zamonaviy shakli bo'lgan sotsializmdan chiqib keldi. Binobarin, O'zbekiston uchun, birinchi navbatda, shunday model asosida zonal siyosatini ishlab chiqish zarur.

- Iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda EIZlarni tashkil etish sof iqtisodiy va mintaqaviy muammo deb hisoblash xatodir. Bu davlatlarda EIZni shakllantirish muhim davlat siyosati hisoblanadi. EIZ g'oyalarini amalga oshirish davlat tomonidan ilmiy asoslangan, har tomonlama ko'rib chiqilgan siyosatni talab qiladi.

– Zonal siyosatni ishlab chiqishda, eng avvalo, quyidagi geografik omilni hisobga olish va undan muvaffaqiyatli foydalanish zarur: O'zbekistonning uchta iqtisodiy gigant: Rossiya, Hindiston va Xitoy o'rtasida joylashganligi. O'zbekiston erkin iqtisodiy zonani shakllantirish jarayonini nazarda tutuvchi zonal siyosatini amalga oshirishning aniq va real dasturini qabul qilishi kerak.

- EIZlar boshqaruvning ma'muriy-totalitar tizimida emas, balki o'z-o'zini tashkil etadigan tizimda, erkin bozor munosabatlari mavjud bo'lgan tizimda ijobiy samara beradi. EIZ boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik tizimini tubdan buzuvchi vositadir, bundan tashqari, ular davlat tomonidan tartibga solish tizimida yaxshi ishlamaydi, bozorni tartibga solishda esa ancha yaxshi ishlaydi. Mamlakatning zonal siyosatini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlashda ushbu faktlarni hisobga olish kerak.

- EIZni markaziy va mahalliy davlat hokimiyati organlarining byurokratik ta'siridan ajratishga yordam beradigan kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish zarur. Aks holda, ushbu organlar EIZning harakat erkinligidan shaxsiy maqsadlarda foydalanishi mumkin.

Shunday qilib, O'zbekistondek davlat uchun iqtisodiyotni liberallashtirishning samarali vositalaridan biri – “erkin iqtisodiy zonalar” dan oqilona foydalanish zarur. Ularning samarali faoliyat yuritishi uchun alohida siyosat – zonal siyosat ishlab chiqish zarur.

Adabiyotlar:

1. Войнов Н. О свободных экономических зонах постсоциалистических странах. //Ж: Российский экономический журнал. - 1997г. № 9. 110-112 с.
2. Данько Т., Окрут З. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве: Учеб. Пособие /Российская экономическая академия им. Г.В.Плеханова. М.: Инфра-М., 1998г. 168с.
3. Долголаптев А.В. Вектор прорастания Российской экономики – Восточный //Ж: Внешняя торговля. - 2001г. № 5-6, 6-7С.
4. Друзик С.Я. Свободные экономические зоны в системе мирового хозяйства: учеб. Пособие. Мн.: «ФУА. Информ», 2000г. 368с.
5. Дьюар С. СЭЗ – возможности и ограничения //Ж: Деловой партнер. - №7, 1997г.
6. Economic and social effects of multinational enterprises in export processing zones. Geneva: 1988-х.161 p.
7. Лавров С., Приходько С. Проблемы создания зон совместного предпринимательства //Ж: Вопросы экономики. - 1990г. № 6., 99-104с.
8. Леонидов Б. Роль СЭЗ в привлечение иностранного капитала в России. //Ж: Внешняя торговля. - 2000г. № 5-6. 50-53С.
9. Мозаис П.М. СЭЗ в России. //Ж: Финансовый бизнес. -2001. № 9., 54-55С.
10. Мусхен С. (Йемен) О создании Аденской свободной зоны. //Ж: Российский экономический журнал. - 2000г. № 9-10., 127-128с.
11. Рыбаков С.А., Орлова Н.А. Особые экономические зоны в России. Налоговые льготы и преимущества. М.: Вершина. - 2006. 248с.
12. Сайдловска - Мартини Э. Функционирование свободных экономических зон в мире. М.: Инфра, 1999г. 78с.

13. Тан Хайпин. Свободные экономические зоны в экономике КНР. Дисс. К.э.н. (МГУ) 1998г. 173с.
14. Теперман В. Свободные экономические зоны Панамы: палитра возможностей //Ж: Экономика и жизнь. - 1997г. № 5. 40с.
15. Хамроев Х.Р. Зональная политика: анализ опыта Китая. Двадцатые международные Плехановские чтения. Актуальные проблемы экономического развития в современных условиях. Тезисы докладов. Москва. 2007г. 217-218.
16. Хамроев Х.Р. Зонал сиёсат: методология, хорижий тажриба ва кўллаш йўналишлари. Монография. Тошкент. "Фан" нашриёти. 2008й. 352 бет.
17. Хамроев Х.Р. Модели зональной политики. Экономика и финансы. Журнал. № 4(143). 2008. 48-50.
18. Хамроев Х.Р. Концепция зональной политики Узбекистана. Федерация. Журнал. №3(46). 2008.43-47.
19. Хамроев Х.Р. Анализ особенностей зональной политики стран мира Экономика и финансы. Журнал. № 12(151). 2008. 12-16.
20. Хамроев Х.Р., Исомов Б.С. Вопросы развития туризма в регионе и зональная политика. Монография. – Москва: РУСАЙНС, 2020. – 156с.
21. Яскина Г.С., Аносова Л.А. Сямень: Особая экономическая зона КНР (становление, развитие, управление) /под ред. Титаренко М.Л., РАН, Отделение экономики. – СПб. 1995г. 44с.
22. Ротбард М. Власть и рынок. Государства и экономика. Челябинск. "Социум", 2003. / пер.с англ. Б.С. Пинкера, под. ред. Г.Р. Сапова. 415с.
23. Хайек Ф. Частные деньги /пер. с англ. Б. Верпаховский. Институт Национальной Модели Экономики. М. 1996. 101с.
24. Н.Намгаев [Transition economies need special policies-liberalization policies](#). Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования. II Международная научно-практическая интернет-конференция. с.Солёное Займище, 2017. С.1877-1881.
25. Н Намгаев [Conception of zonal policy for Uzbekistan](#). Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования. II Международная научно-практическая интернет-конференция. с.Солёное Займище, 2017. с.185-190.

UDK:338.48

*Равшан Алиевич Аллаёров*Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таянч докторанти,
ravshanallayorov67@gmail.com

ТУРИСТИК ХУДУД РЕСУРС САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШНИНГ МЕТОДИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Мақолада туристик ҳудуд ресурс салоҳиятини баҳолашнинг методик асосларини такомиллаштириш бўйича илмий-услубий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси, Туризм ва маданий мерос вазирлиги томонидан ҳудудий туризм статистикаси бўйича юритиладиган методологик ёндашувлар ва маълумотларга асосланиб, ҳудудий туристик ресурслар салоҳияти интеграл кўрсаткичини аниқлашда ҳудудий туристик ресурслар салоҳияти интеграл кўрсаткичи, ҳудуднинг табиий-иқлимий шароитлари, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланганлиги, ҳудудий туризм инфратузилмасининг ривожланганлик ҳолати, ҳудуднинг туристик ресурслари жозибadorлиги, туризмнинг алоҳида турлари бўйича

Muassislar:
Buxoro davlat universiteti
“Economic science” mas'uliyati cheklangan jamiyati

**"IQTISODIYOT VA
TURIZM"**
**xalqaro ilmiy va innovatsion
jurnali**

2022-yil 3-son (5)

**2021-yildan
chiqa boshlagan.**

OBUNA INDEKSI: 200117

**Manzil: Buxoro shahri,
M.Iqbol ko'chasi, 11-uy, 2-bino,
403-xona.**

ilmiy va innovatsion nashri

Jurnal oliy o'quv yurtlarining professor-
o'qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy
xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik
litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab
o'qituvchilari, shuningdek, keng ommaga
mo'ljallangan.

Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli
maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar,
turli xabarlar chop etiladi.

Nashr uchun mas'ul:
Gavhar XIDIROVA
Muharrir:
Navruz-Zoda Baxtiyor Negmatovich

Jurnal tahririyat kompyuterida
sahifalandi. Chop etish sifati uchun
bosmaxona javobgar.

Bosishga ruxsat etildi 05.09.2022
Bosmaxonaga topshirish vaqti
08.08.2022

Qog'oz bichimi: 60x84. 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog'i – 20,6
Adadi – 100 nusxa
Buyurtma № 465.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ
bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: Buxoro shahri
M.Iqbol ko'chasi 11-uy.